

ISSN 0027-8084

UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/3—4

**БЕОГРАД
2002/2003**

УЗ ЧЕТВРТУ КЊИГУ ЛИНГВИСТИЧКИХ ОГЛЕДА МИЛКЕ ИВИЋ

У последње двије деценије већ смо се навикли на то да нам у одређеним временским размацама у руке дође нова књига лингвистичких огледа Милке Ивић. У овој, најновијој њеној књизи* из те серије сабрано је двадесет радова који су у последње три године били објављени у различитим периодичним публикацијама (крај јула 1999 — крај маја 2002). Књига је, према природи чланака, подијељена у четири поглавља: *Први део: Теме од ширег, опшћелингвистичког значаја* (7–84); *Други део: Теме из српске лексичке и семантичко-синтаксичке проблематике* (85–121); *Трећи део: Теме из српске лингвистичко-културолошке проблематике* (123–153); *Четврти део: О водећим личностима српске науке о језику* (155–172). Из овако насловљених поглавља књиге читалац може назрети и тематику којом се аутор књиге бави у својим, овдје објављеним, радовима.

Прво поглавље књиге је најобимније: у њему је садржано десет од укупно двадесет чланака. Из овако насловљеног поглавља не треба закључивати да други радови о граматичким и лексичким питањима српског језика нису писани са дужним уважавањем резултата до којих је дошла савремена лингвистика у свијету. Овај наслов само свједочи о томе да се у овдје разврстаним радовима претежније третирају општелингвистички аспекти појединих језичких феномена, да су општелингвистичка питања овдје у првом плану. Иначе, ове теме се разматрају првенствено на примјерима из српског језика. Другим ријечима, Милка Ивић разматрајући општелингвистичке теме анализира српске језичке датости и, понекад, анализом српских језичких факата доприноси употпуњавању резултата лингвистичке теорије.

У овоме приказу нећу коментарисати свих десет овдје објављених радова, него ћу само неке од њих нешто подробније представити читаоцима, без жеље и потребе да тим избором вршим било какво рангирање чланака. Није случајно што је у овоме поглављу на првом мјесту рад под насловом „Актуелне општелингвистичке теме у 2001. години“ (9–17). Њиме нас Милка Ивић обавјештава о томе шта је то

* Милка Ивић, *Ред речи. Лингвистички огледи, четвори*. Библиотека XX век, Београд, Чигоја штампа, Београд и Круг 2002, Београд, 2002, стр. 130.

што на плану опште лингвистике заокупља истраживаче на самом почетку двадесет првог вијека. И наводи да се многа водећа имена свјетске лингвистике данас занимају питањима „*микрoпараметарских варијација* остварених како на нивоу лексике, тако и на нивоу синтаксе“ (стр. 9). Према аутору, смисао овога општетеоријског проблема може се свести на следеће: „Наиме, неидентичност управљања 'менталних очију' на једну исту појаву неминовно повлачи са собом неидентично семантичко устројавање језичких датости за то да о тој појави информишу, што бива на одговарајући начин сигнализано ситним, али релевантним, варијацијама у њиховим формалним ознакама. Постојање таквих ситних формалних несаобразности на које се у свету примењује термин *микрoпараметарске варијације* неопходно је што темељитије осветљавати“ (9–10). Као примјер микропараметарског варирања овдје се, између осталог, наводи начин исказивања времена: осам и тридесет / пола девет.

У овоме раду Милка Ивић посебно истиче потребу да се при сагледавању појава микропараметарских варијација обраћа пажња и на оне, не тако ријетке, случајеве у којима долази до блокирања таквог варирања. Ради илустрације онога на што се мисли, наведено је више примјера. Тако, параметарско варирање није могуће кад је на сцени дјеловање *принципа перцептуалне досљедности* (термин М. И.). Никоме ко посматра оборено дрво, истиче М. Ивић, неће пасти на ум да каже како је оно *високо*, већ ће рећи да је *дуго*. У овој ситуацији свакоме је перцептуално доступна његова просторна димензија дужине.

У овоме поглављу објављена су два рада посвећена проблему агенса у реченичним структурама. У првome, под насловом „О модификатору 'улоге' агенс“ (45–50) анализирају се резултати до којих се у посљедњих тридесетак година дошло у проучавању овог појма, који није само значајан с општелингвистичког становишта; о њему се мора водити рачуна при граматичком опису сваког појединачног језика. Ауторка се посебно задржава на дефиницијама појма „агенс“ у релевантним радовима. Она указује да није неопходно да неки учесник у ситуацији улаже *сојсџвену енергију* да би добио улогу агенса, како мисле поједини лингвисти. То се лијепо види на примјеру који она наводи: *Ми смо лејтос окречили кујну*, гдје онај појам обиљежен замјеницом *ми* не мора уложити своју енергију у чину кречења, односно не мора својом руком обавити именовану радњу, али му се не може порећи агентивна улога. Има више оправдања да се агенсу као обавезно својство приписује способност да неку радњу проузрокује и контролише (49). У реченици може и не мора бити стављено до знања да ли агенс улаже и сопствену енергију у остваривању неке ситуације: *Сашила је хаљину / Сашила је САМА хаљину / Сашила је хаљину КОД КРОЈАЧИЦЕ*.

У другом раду из истог тематског круга „О појму 'одговорност' и 'агентивној' улози оруђа за вршење радње“ (51–61) аутор се бави питањем какве посљедице на синтакстичко-семантичком плану има чи-

њеница да се у вршењу прелазних радњи ангажују и вршилац и оруђе¹ којим он ту радњу обавља. Овдје се тражи одговор на питање зашто се понекад име средства јавља у позицији реченичног субјекта. Ако се пажња говорника помјера са онога ко врши радњу на средство — истиче аутор, ако се на прво мјесто поставља квалитет остваривања акције, који првенствено зависи од средства, у позицији реченичног субјекта појављује се име тог средства — уп. *Јелена сијече хљеб ножем — Нож сијече добро хљеб*. Нису сви овакви случајеви идентични, истиче аутор. Некада средство, иза којег и 'стоји' одговарајући агенс, не може бити исказано именицом субјекта. На овакво понашање именице средства утиче и семантика појединих глагола, па у вези с тим и подобност неког предмета да служи као спроводничко средство без којег се нека акција не може изводити (56).

И овај рад може бити подстицајан код конкретног граматичког описа појединих језика. Тако, у српском језику овде описани случајеви везе појмова агенса и средства у остваривању неке глаголом именоване ситуације може бити путоказ и код сагледавања неких других, нешто другачији ситуација. У позицији реченичног субјекта може се наћи појам који јесте покренут са стране на извршење радње, али тај 'покретач' не би могао понијети етикету 'агенс' јер му није својствена могућност да планира покретање дате радње нити да контролише њену реализацију. *Вјештар* је граном разбио прозор — *Грана* је разбила прозор. С друге стране, постоје и такви случајеви када иза појма који је именован у позицији реченичног субјекта и који врши радњу стоји појам који би могао бити агенс, али он то ипак није, уп.: *Дјеца* су лоптом разбила прозор — *Лопта* је разбила прозор. Овдје *дјеца* јесу проузроковала акцију, јесу уложила и енергију, али нису покренула ни 'контролисала' радњу с циљем да се она изврши. Додуше, на исти начин оформљена реченица, са истим учесницима, могла би пренијети и информацију да је лопта разбила прозор као средство које су употребила дјеца. На то би, међутим, морао указивати шири контекст или би се у оквиру саме реченице морало указивати да су дјеца *намјерно* разбила лоптом прозор.

На крају приказа првог поглавља осврнућу се укратко и на чланак „Из проблематике модалних реченичних значења“ (68–74). Аутор у њему описује случај кад је потребно, уз саопштење о некој ситуацији/радњи, дати и податак о томе да онај ко саопштава није упућен у узрок појаве ситуације/радње. Српски језик за изношење таквог податка има на располагању изразе *однекуд* и *нешто*. Мада је израз *нешто* у прилошкој функцији фреквентан, та његова функција није забиљежена у актуелним рјечницима српског језика (Р. САНУ и Р. МС), запазио је аутор. Поред доприноса потпунијем опису српског језика, овај опис функције српске речи *нешто* у реченицама као *Она је нешто нерасположена* послужио је Мили Ивић и да извуче неке закључке од

¹ На овом мјесту М. Ивић подсећа да је још у својој монографији *Значења српскогхрватског инструменшала и њихов развој*, Београд 1954 (на стр. 11) указала на оно што је „запало за око“ свјетске лингвистике последњих деценија 20. вијека.

ширег теоријског значаја. Улогу овог израза у датој функцији она подводи под појам *епистемичке модалности*, будући да је „концептуални темељ свих епистемичких модалних значења појам људског познавања ствари“ (72). Из овога она даље закључује „да би *епистемичкој модалности* требало одсада признавати статус појмовно сложене лингвистичке категорије“ (73), јер семантика појма епистемичке модалности може бити двојака: или упућује на „исказом саопштено чињенично стање као такво“ или на оно што је довело до таквог стања.

Друго поглавље садржи четири рада. Два од њих — „О језику законских прописа којима су утемељиване 'претече САНУ'“ (93–109) и „О неким Вуковим месним и временским одредбама“ (110–114) — посвећени су разматрању извјесног броја српских лексичких јединица из почетне фазе данашњег српског стандардног језика. Резултати до којих је М. Ивић дошла упућују, између осталог, и на следеће: „лексика је најпоузданији показатељ културолошки релевантних ситуација у оној средини која се том лексиком служи“ (107) и „Лексеме разматране овом приликом указују својом судбином на то да је еволутивни процес који је њих захватио водио ка напуштању расплинутијег, амбивалентнијег значења у корист ужег, одређенијег“ (113). Оно на што нас упућују ова два рада јесте и чињеница о којој морамо водити рачуна, а то је да наш стандардни језик већ има своју историјску димензију.

Први рад у овом поглављу јесте рад „Једно давно постављено питање: значе ли *ошкад* и *ош како* исто?“ (87–92). Са становишта данас актуелне теоријске поставке о микропараметарским варирањима, истиче аутор, може се говорити о извјесној разлици у значењу ових везничких средстава. Кад се жели указати на најтјешњи временски однос између двије радње у сложеној реченици, употријебиће се везник *ош како*, а ако се само упућује на редослијед радњи, употријебиће се везник *ошкад*, уп.: *Ошкад је захладило, ложимо вајру / Ош како је захладило, ложимо вајру.*

И у раду „Неки увиди у конструкције типа *чекајти некога / на некога* и *заборавити нешто / на нешто*“ (115–121) аутор у опису датих синтаксичких конструкција уводи постулате теорије о *параметарском варирању*, што омогућује да се јасније подвуку специфичности сваке конструкције. Није, дакле, само у првом поглављу разматрана проблематика од општелингвистичког значаја.

Треће поглавље, такође, садржи четири чланка. То су: „Лингвистичко-културолошки аспекти речи *књига*“, „Поводом пословице *Зеца ће се окошати, онђе и њогине*“, „Кулинарски рецепти у Вуковом Рјечнику“ и „О времену кад су Србијом шетали *срешачи* и *нуђачи*“. И овим својим радовима Милка Ивић није само указала на значај изучавања лексичког система српског језика у посљедња два вијека него и на то колико лексика свједочи о културолошко-цивилизацијским приликама српског народа у појединим етапама његове историје.

Четврто поглавље садржи два рада. У првом раду „Ђуро Даничић (подсећање)“ (157–166) — М. Ивић савремене генерације лингви-

ста (а и друге) упознаје са научним ликом најближег и најзначајнијег Вуковог сарадника на стварању новог стандардног језика код Срба. Наведено је низ упечатљивих доказа о изузетном дару овог нашег филолога², и не само о научном дару и дјелу. Истовремено је наведено доста примјера који свједоче о Ђ. Даничићу као високоморалној личности.

У другом раду се говори „О Александру Белићу — поводом најновијих догађаја у лингвистици“ (167–172). Овдје се аутор осврће на Белићева запажања о ријечима а која су постала актуелна управо у истраживањима неких еминентних представника савремене лингвистике.³ Показује се, наиме, да је Александар Белић у првој половини двадесетог вијека указивао на битно својство ријечи — појмовна сложеност и појава метафоризације — као на нешто што проистиче из језичке природе. А исто то се данас у свјетској лингвистици „на велика звона“ обзнањује. Тако се на неки начин књига враћа своме почетку: на почетку нас Милка Ивић упознаје са актуелним тренутком лингвистичких проучавања у свијету, а крај књиге говори нам шта је у учењу нашег најзнаменитијег лингвисте прве половине двадесетог вијека „у дослуху“ са данашњим трендом у лингвистици.

Завршио бих овај приказ сљедећом оцјеном. Као и претходне три, и ова књига лингвистичких огледа Милке Ивић представља лијеп допринос српској науци о језику. Она је то најмање из два разлога. Прво, допринос ове књиге није само у томе што она помјера наша знања о низу граматичких и лингвистичко-културолошких питања; исто толико, или и више, значајно је то што наш аутор указује на нове приступе у проучавању српских језичких питања. Друго, ова књига читаоцу приближује оне теме и теоријска гледишта који су актуелни данас у свјетским лингвистичким центрима. Није сувишно овдје подсјетити на то да аутор ове књиге иде међу наше најкомпетентније лингвисте кад је о овоме ријеч⁴. Имајући све ово у виду, не треба нас изненадити ако и ова књига, као и неке претходне, доживи своје друго издање.

Срејо Танасић

² И раније је М. Ивић писала о Ђ. Даничићу научнику: *Даничић синтаксичар — у свом времену и данас*, у књ. О Вуковом и вуковском језику, Београд, 1987. и 1997.

³ И раније је М. Ивић указивала на актуелност Белићевих погледа — в. Предговор првом тому изабраних дјела А. Белића (Општа лингвистика), Београд 1998), 5–12; *О Александру Белићу њоводом Антона Рајхлинга*, ГЛАС ССCLXXXV САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 17, 23–30.

⁴ Овоме у прилог иде и чињеница да најновије, девето издање *Праваца у лингвистици* (Београд, 2001) доноси ново поглавље „Лингвистика у деведесетим годинама“.